

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

Теслик Н. М.

Віктимологія

Навчальний посібник

Рекомендовано вченою радою Сумського державного університету

Суми
Сумський державний університет
2021

УДК 159.9:343.988(075.8)

Т 36

Рецензенти:

Г. Є. Удунова – доктор психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, політології і соціокультурних технологій Сумського державного університету;

Т. Л. Білоус – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ

*Рекомендовано до видання
вченою радою Сумського державного університету
як навчальний посібник
(протокол № 4 від 21 жовтня 2021 року)*

Теслик Н. М.

Т 36 Віктимологія : навчальний посібник / Н. М. Теслик. – Суми : Сумський державний університет, 2021. – 71 с.

Навчальний посібник призначений для вивчення психологічних аспектів віктимології. Практичні завдання кожного розділу спрямовані на усвідомлення ролі психологічних особливостей жертв різних типів, можливостей подолання наслідків віктимізації та засобів впливу на власну віктимогенність.

Для студентів спеціальностей соціогуманітарного профілю підготовки закладів вищої освіти.

УДК 159.9:343.988(075.8)

© Теслик Н. М., 2021

© Сумський державний університет, 2021

Зміст	С.
Вступ.....	4
Персональний дослідницький проєкт.....	6
Тема 1. Віктимологія як наука.....	7
Тема 2. Віктимізація особистості як психологічний процес...	15
Тема 3. Віктимблеймінг: історичні передумови виникнення та сучасні способи подолання.....	22
Тема 4. Віктимність особистості.....	27
Тема 5. «Віртуальна жертва»: віртуалізація як шлях віктимізації індивіда.....	34
Тема 6. Особистісні зміни внаслідок віктимізації.....	37
Тема 7. Психологічні засади недискримінації жертв.....	46
Тема 8. Віктимологічні засади надання психологічної допомоги.....	61
Список використаної та рекомендованої літератури.....	66
Додатки.....	69

Вступ

Гуманізація та тяжіння до інклюзивності сучасного суспільства висвітлюють низку стратегічно важливих змін соціальних відносин, які детермінують вимоги до підготовки професійних психологів. Сьогодення вимагає відходу від пошуку причин перетворення індивіда на жертву з метою зосередження на можливостях подолання наслідків віктимізації. Кожна людина внаслідок зовнішніх несприятливих умов, ризиків соціалізації чи внутрішніх схильностей світовідчуття впродовж життя неодноразово набуває внутрішнього статусу жертви. Професійний психолог потребує навичок вирізнення реальної та фантомної віктимізації, віктимологічного аналізу жертви та виявлення потреби відновлення індивідуальної ресурсності людини.

Дослідження віктимності особистості все меншою мірою пов'язані із розподіленням відповідальності за джерело вчинення індивіду шкоди, натомість викристалізовується прагнення виявити особистісні властивості жертви та способи компенсації зазнаної шкоди. Предметом вивчення віктимології є базові засади психологічного аналізу жертв, забезпечення недискримінації у професійному ставленні психолога до оточуючих.

Метою посібника є ознайомлення студентів із психологічними властивостями сприйняття і впливу подій, що мають травмувальний вплив на психічне здоров'я індивіда, та засобами ефективного психологічного реагування. Крім того, існує професійна вимога щодо фахівців соціальної сфери – формування толерантного ставлення до людей у різних життєвих обставинах, безоціночного ставлення до клієнтів у професійній діяльності.

Теоретичним підґрунтям посібника є принцип єдності свідомості і діяльності та динамічний принцип вивчення особистості. Віктимізація особистості є широким поняттям, що охоплює різні сфери життєдіяльності кожної людини. Вивчення віктимології покликане розширити уявлення про можливості застосування засобів психологічної діагностики та впливу в

професійній самореалізації психолога чи здобувача вищої освіти за іншою спеціальністю соціального профілю підготовки.

Методологічно домінантним завданням кожного студента є перетворення власного досвіду віктимізації та усвідомлення ролі психолога у психосоціальному супроводі жертв, а також формування власної позиції щодо можливостей та обмежень надання психологічної допомоги людям, що постраждали. Практичне опрацювання набутих знань свідчить про високий рівень оволодіння теоретичними знаннями, сформованості навичок як складової зрілості особистості людини та її професіоналізм.

Навчальний посібник призначений допомогти студентам вивчити теоретичні засади віктимології, усвідомити психологічні особливості жертви, можливості надання психологічної допомоги постраждалим та засоби впливу на власну віктимогенність.

Персональний дослідницький проєкт

Підсумком вивчення посібника стане персональний дослідницький проєкт студента. Він складається із виконання окремих завдань до кожної теми, що має на меті сформувані відповідні компетентності розуміння та психологічного аналізу жертви, усвідомлення потреби та базових цілей надання психологічної допомоги жертвам.

Виконання проєкту спрямоване на формування у студентів наступних базових компетенцій:

✓ здатність послуговуватися культурою наукового мислення, базовими науковими та спеціальними психологічними методами пізнання;

✓ здатність і готовність використовувати категоріальний апарат віктимології для вирішення типових і нових завдань у різних галузях майбутньої професійної діяльності;

✓ здатність і готовність до безоціночного ставлення як базової вимоги основних активних форм роботи психолога;

✓ здатність і готовність до проведення бібліографічної та інформаційно-пошукової роботи з подальшим використанням даних під час вирішення професійних задач і оформлення наукових доробок;

✓ вміння самостійно використовувати діагностичний віктимологічний інструментарій, визначати мету і завдання конкретного дослідження;

✓ здатність інтерпретувати результати дослідження, володіння навичками популяризації психологічних знань, рекомендацій із використання результатів психологічних досліджень та інновацій володіння навичками формування установок, спрямованих на здоровий спосіб життя, гармонійний розвиток, продуктивне поєднання віртуальної та реальної активності людини.

До кожної теми наведені лаконічні пояснення, питання для роздумів та завдання для виконання. Зверніть увагу, що завдання пов'язані між собою тематично, тому для досягнення програмних результатів навчання необхідно виконувати їх послідовно.

Тема 1. Віктимологія як наука

У невизнаній наукою соціоніці віктимом позначають одну з чотирьох груп базових типів особистості: агресор (типи Драйзер, Наполеон), турботливі (типи Дюма, Гюго, Штирліц), інфантильні (типи Дон Кіхот) та віктами (типи Єсенін, Бальзак). На думку прихильників цієї теорії, віктимні прагнуть підлаштуватися під партнера, демонстративна поведінка нестабільна, то грають підпорядкування, то виявляють опір контролю, виявляючи провокативну поведінку. Однак у ХХ столітті поняття жертва чітко визначило своє місце у науковому світі.

Загалом, досвід доводить, що практично кожна людина у той чи інший період життя вважає себе жертвою. Залежно від обставин, оточуючі підтримують її думку або не визнають причини такого ставлення серйозними.

За загальним віктимологічним принципом можемо вважати жертвою будь-яку людину, яка визнає себе постраждалою, або інша жива істота, шкода якій очевидна. З точки зору кримінології, статус жертви потребує певних нормативно визначених підтверджувальних процедур, але крізь призму психологічного підходу, не можливо ігнорувати випадки, за яких виникають переживання відчуття завданої шкоди.

Поштовхом до розвитку віктимології як галузі стала Друга світова війна, а «батьком» дисципліни вважають Ганса фон Гентінга (в інших перекладах - Гетінг). У монографії «Злочинець і його жертва» він розробив вчення про жертву злочину та довів, що відносини жертва – злочинець тісно пов'язані зі злочином. Автор підкреслив наявність зв'язку між злочинцем і жертвою та їхньою взаємодією в процесі вчинення злочину: *«Негласне взаєморозуміння злочинця і жертви є основоположним фактом кримінології. Зрозуміло, ніяких домовленостей, тим більше пайових, при цьому не укладається, однак має місце інтеракція, взаємодія і обмін елементами причинності»*¹.

¹ Давиденко В. Л. Віктимологія як галузь кримінологічної науки. Європейські перспективи. 2014. № 8. С. 118 – 121. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (Дата звернення: 20.02.2021).

Віктимологія (від лат. *Viktima* – «жертва» і грец. *Logos* – «вчення», «наука») – напрямок психології (за іншими джерелами: міждисциплінарний напрямок), що вивчає кількісні та якісні характеристики жертв злочинів, соціальних і природних явищ з метою підвищення ефективності профілактичної діяльності, надання допомоги жертвам, удосконалення форм і методів запобігання

Функції віктимології як науки

пізнавальна

полягає у вивченні особи жертви, станів віктимності та процесу набуття статусу жертви

інформаційна

передбачає надання рекомендацій щодо запобігання перетворення на жертву та відновлення ресурсів жертви

прикладна

практичне застосування рекомендації щодо попередження перетворення на жертву та забезпечення надання допомоги жертвам

Розрізняють віктимологію в широкому та вузькому її значеннях. У найбільш широкому сенсі Д. В. Рівман відносить віктимологію до сфери безпеки життєдіяльності.

У широкому значенні віктимологія, в якому ми будемо її використовувати, – це окрема наука, що вивчає як жертв злочинів, так і жертв певних соціальних і природних явищ (війн, стихійних лих тощо). Ця галузь охоплює не лише право і кримінологію, а й такі науки, як психологія, соціологія та психіатрія.

Подумайте та дайте відповіді на такі питання.

Тут і далі визначено місце для відповіді:

Кого Ви вважаєте жертвою?

Чи були ви коли-небудь жертвою? Якщо так, за яких обставин це сталося? Якщо не були, наведіть приклад будь-якої жертви.

Що варто було б змінити, щоб у тій ситуації ви (чи той, кого ви привели в приклад жертви) не вважали себе жертвою?

Віктомилогія виникла на зіткненні психології та юриспруденції. Перша робота вищезгаданого Гентінга з'явилася в 1941 році «**Зауваження по інтеракції між злочинцем і жертвою**», в якій вперше жертва розглядається одним із причинних чинників злочину. Досліджуючи кримінальні справи, Г. Гентінг визначив, що жертва злочину не повинна розглядатися як пасивний об'єкт, тому що вона – активний суб'єкт процесу криміналізації. Вона може піддаватися, сприяти або провокувати виникненню злочинної ситуації.

У 1968 р. японський дослідник Коїті Міядзава виділив загальну (стать, вік, діяльність тощо) і спеціальну (психологічні особливості, емоційна нестійкість тощо) віктимологію. У багатьох країнах виникли об'єднання на підтримку жертв злочинності, так зване «Біле кільце». Того ж року інший японський вчений К. Хігуті провів дослідження сфери делінквентності неповнолітніх.

Наукове вживання терміну «віктимологія» запровадив Бенджамін Мендельсон. У 1975 році в монографії «Загальна віктимологія» ним була розвинута віктимологічна концепція, пов'язана зі створенням «клінічної» чи «практичної» віктимології, зміст поняття якої повинен охоплювати не лише

жертв злочинів, а й жертв природних катаклізмів, геноциду, етнічних конфліктів і війни. Він класифікував жертв на 6 категорій залежно від ступеня провини та досліджував такі поняття, як «добровільна жертва», «кандидат у жертви», «жертва-провокатор», «жертва-агресор», «індекс жертвовності» тощо.

До відомих віктимологів належать швейцарський вчений Г. Еленбергер, Г. Геппінгер, Р. Гассер, І. Ліпман, Д. Руссель. Г. Шнайдер у 1994 р. зазначив, що найчастіше жертва своєю поведінкою провокує злочинця на вчинення протиправних дій.

Із 1973 року проводяться міжнародні симпозиуми з віктимології, які визначають найбільш актуальні проблеми галузі. За тематикою віктимологічні дослідження можна розподілити за основними напрямками:

1. Перший напрям охоплює питання концептуального характеру: предмет віктимології, поняття «жертва», співвідношення віктимології з іншими науками, типологія жертви.

2. Другий напрям – це практичне вивчення жертви, її взаємодії із джерелом віктимізації (наприклад, жертви злочину – зі злочинцем). У цьому напрямі особливо висвітлено спеціальні дослідження жертв статевих злочинів та вбивств. Проблеми цього напрямку висвітлено в працях Г. Шульце, Е. Рессмана, Г. Кайзера та інших.

3. Третій напрям охоплює численні дослідження проблеми компенсації жертвам, відновлення психічної сталості жертв, виходу з позиції жертви (С. Шефер та інші), що є особливо цікавою для наукових досліджень в умовах занепаду соціального страхування і соціального забезпечення.

Основні напрямки віктимології:

Сучасна західна віктимологія відходить від позитивістського підходу (позитивне знання отримане неемпіричним, науковим шляхом, тобто світ справедливий і жертва сама якоюсь мірою винна у злочині) і орієнтована на захист прав жертв, профілактикою насильства, боротьбу з віктимблеймінгом тощо.

Отже, віктимологія визнає широке коло причин, які можуть перетворювати людину на жертву. Підставою для визнання людини жертвою достатньо власного відчуття людиною завданої їй шкоди. Виходячи з вищеописаного, виконайте завдання 1.

Завдання 1. Коротко опишіть 2 приклади жертв, зображених віртуально (у літературі, кіно, блогах тощо), та 2 приклади, в яких жертвами були ви або ваші реальні знайомі.

1

2

3

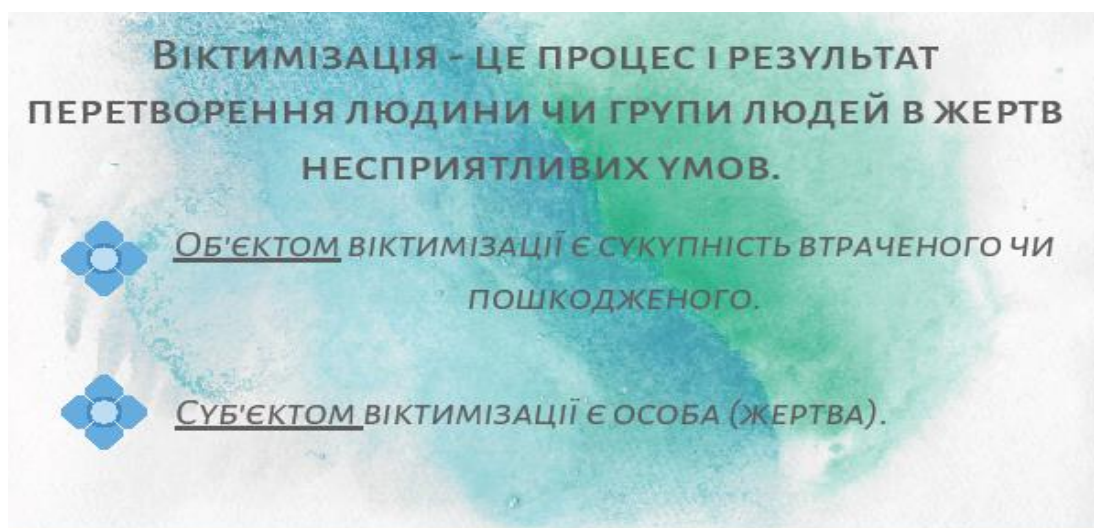
4

Тема 2. Віктимізація особистості як психологічний процес

У 1969 році в Голівуді були жорстоко вбиті актриса, вагітна дружина Романа Поланскі Шерон Тейт із друзями, випадковим свідком та йоркширським тер'єром. Свою версію подій зобразив Квентін Тарантіно у фільмі «Once upon time in Hollywood». Мати вбитої Доріс Тейт домоглася у 1982 році прийняття «Закону про права жертв злочинів» у Каліфорнії. Завдяки її зусиллям засудженим до пожиттєвого утримання Чарльзу Менсону та членам його так званої «сім'ї» відмовляли в помилуванні від 15 до 18 разів кожному.

За визначенням А.В. Мудрика, **віктимізація** – це процес і результат перетворення людини або групи людей у жертв несприятливих умов соціалізації¹.

До них належить широкий спектр ситуацій (від екстремальних до повсякденних), які сприймаються людьми як складні. До жертв відносять тих, хто обмежений у своїх правах, це можуть бути цілі групи (неблагополучні сім'ї, класи, нації). Вирізняють об'єкт і суб'єкт віктимізації:

¹ Шевченко Л. О. Психологічні характеристики віктимної особистості. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 181-185. URL: http://files.visnikkau.org/200001350-be6f7bf698/Visnyk5_23.pdf (дата звернення 10.06.2020).

Подумайте та дайте відповіді на такі питання.

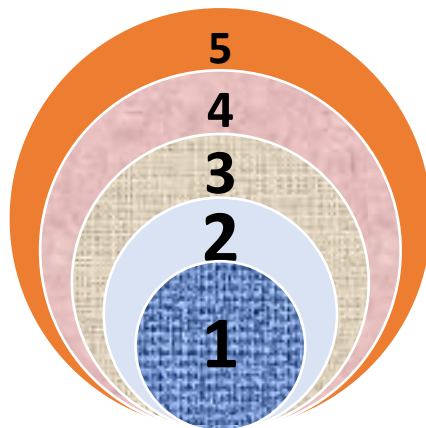
Якщо для суб'єкта віктимізації – жертви автомобільного угону об'єктом віктимізації є втрачена машина, гарантовані державою права власності на авто, що є об'єктом віктимізації для жертви цунамі? Чи будуть відрізнятися варіанти відповіді, якщо жертва цунамі втратила будинок, але не постраждала фізично, або якщо жертвою цунамі стали туристи, які приїхали на відпочинок?

Жертвою відчуває себе людина, що випадково потрапила в ту або іншу важку життєву ситуацію, нарешті, жертвами оголошують себе люди в ситуаціях повсякденного життя, наповненого дрібними неприємностями, в ситуаціях, що не містять яких-небудь складнощів, і навіть в ситуаціях підвищеної уваги з боку соціального оточення. З іншого боку, з поняттям «жертва» не сумісна рентна установка людини, свідоме чи несвідоме отримання вигоди від ситуації, яку людина вважає шкідливою для себе.

До теперішнього часу немає чіткого визначення поняття «жертва». Тлумачні словники порівнюють поняття «жертва» зі словами «жертвоприношення», «потерпілий», «самопожертву» та ін., Тобто відображають різні ритуали «жертвоприношення». Під терміном «жертва» або «жертвування чимось» практично завжди мається на увазі втрата (матеріальна, фізична, духовна та ін.).

Жертва у віктимології – це особа або певна спільнота людей, якій прямо чи опосередковано завдано будь-якої шкоди від будь-яких несприятливих обставин.

Рівні віктимізації Лев Вульфович Франк поділяє за ступенем наближеності до віктимізувального джерела:

- 1-й – безпосередньо жертва, тобто постраждала особа. На цьому рівні виділяють віктимізацію первинну (жертва страждає від злочину чи інциденту, нещасного випадку) і вторинну (жертва страждає від неадекватної реакції на потерпілого соціуму – стигматизації);
- 2-й – сім'я жертви або її референтна група;
- 3-й – жертвою є соціальна група (професійна організація, громада тощо – наприклад, рейдерство, за якого робітники втрачають робочі місця);
- 4-й – населення районів, регіонів (постраждали від ЧАЕС);
- 5-й – постраждалі міжнародного рівня (геноцид).

Подумайте та дайте відповіді на такі питання.

На якому рівні класифікуються мешканці Сумської області як жертви війни на тимчасово непідконтрольних територіях Донбасу?

Кого можна назвати жертвою війни за 1-м рівнем?

Рівні кримінологічної віктимізації:

- 1.первинна (заподіяння матеріальної, фізичної та психічної шкоди у процесі скоєння злочину)
- 2.вторинна (непряме заподіяння шкоди жертві в наслідок ставлення до неї)
- 3.третинна (спричинення або загроза спричинення шкоди наслідок участі жертви у розслідуванні злочину)
- 4.рецидивна (повторне вчинення злочину проти жертви).

Класифікація жертв залежить від теоретичних позицій дослідника. Позитивістська кримінологічна віктимологія типологізує жертв за сутністю їх реакцій чи передумов скоєння злочину проти них:

- агресивні (жертви самозахисту осіб, до яких вони виявляли агресію);
- активні (провокатори конфлікту, у результаті якого постраждали);
- ініціативні (найчастіше за посадою, ті, що взяли удар на себе);

- некритичні (жертви з необережності);
- пасивні (не виявляють опору).

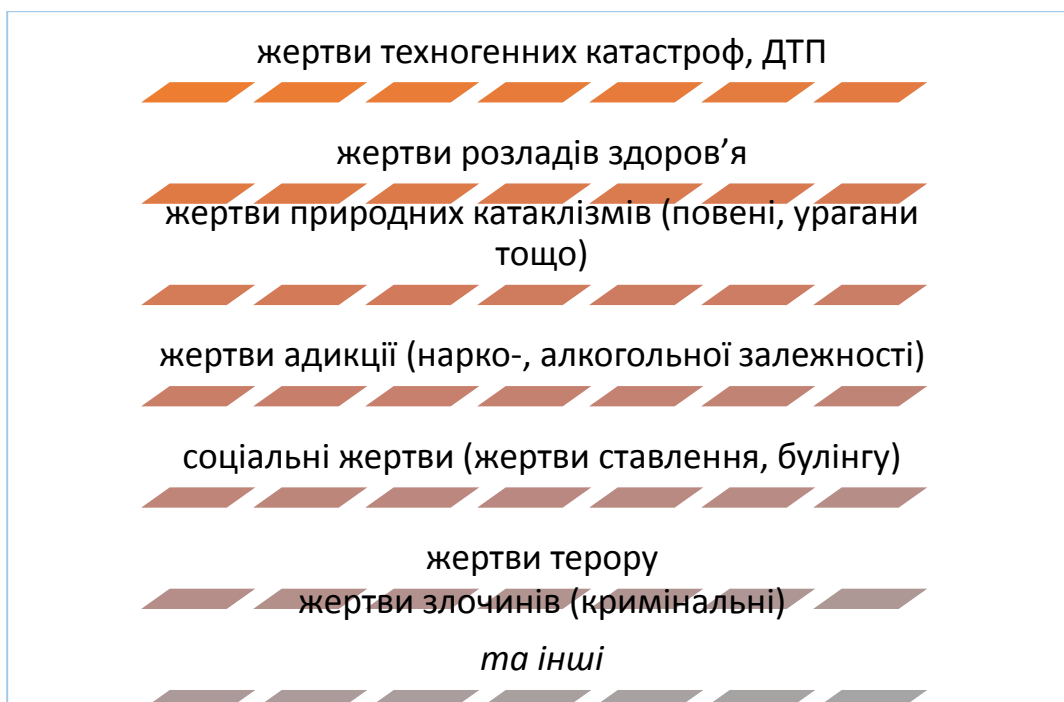
Подумайте, коли легше скласти віктимологічний опис: коли жертва – це одна особа чи в ситуаціях масової загибелі, чисельного травмування (як у примітці¹)?

Примітка

30 травня 1999 року в Мінську через раптову зливу під час масового святкування Трійці почалася тіснява. Усього за 10 хвилин кількатисячний натовп, який зібрався на концерт групи «Манго-Манго» та свято пива, ринувся ховатися від грози до найближчого метро. За короткий час загинуло 53 особи, переважно віком від 14 до 20 років.

Оскільки позитивістський підхід поступається сучасному трактуванню

психологічної суті жертви, набуває актуальності нове бачення типології жертви. Водночас попередні напрацювання позитивістів активно використовуються в сучасних дослідженнях. Сучасна віктимологія класифікує **жертв за видами ситуацій**, від яких вони постраждали:

¹ 20-річчя трагедії на станції «Неміра». URL : <http://c4u.org.ua/20-richchia-tragediyi-na-stantsiyi-nemira>.

Ф. Р. Пааше (ФРН, 1965), розглядаючи віктимологію як складову кримінології, класифікував жертв на типи:

- жертв злочинців;
- жертв власних вчинків;
- злочинців, які стають жертвами;
- жертв, які стають злочинцями.

У його науковому дослідженні подані так звані передбачувані, можливі, взаємні, повторні жертви; жертви-посередники і жертви-співучасники.

КЛАСИФІКАЦІЯ ЖЕРТВ

ВИПАДКОВА ЖЕРТВА

коли особа стає такою внаслідок збігу обставин. Взаємовідносини, що виникли між жертвою і злочинцем, не залежать від їх волі й бажання

ЖЕРТВА З НЕЗНАЧНИМ СТУПЕНЕМ РИЗИКУ

особа, яка живе при нормальних для всіх людей факторах ризику і віктимність якої зростає непередбачено під впливом конкретної несприятливої ситуації.

ЖЕРТВА З ПІДВИЩЕНИМ СТУПЕНЕМ РИЗИКУ

особа, яка володіє низкою віктимних властивостей.

- а) жертви необережних злочинів – коли характер роботи, що вони виконують, або їх поведінка у громадських місцях мають більш високу, ніж звичайна, віктимність;
- б) жертви умисних злочинів, соціальний статус яких або роль, що вони виконують, містять підвищений ризик.

ЖЕРТВА З ДУЖЕ ВИСОКИМ СТУПЕНЕМ РИЗИКУ

особа, морально-соціальна деформація якої не відрізняється від правопорушників. Вона характеризується стійкою антисупільною спрямованістю, схильністю до алкоголю, наркотиків, статевою розбещеністю тощо.

Завдання 2. Типологізуйте жертви, наведені вами під час опрацювання теми 1, за кількома класифікаціями

1

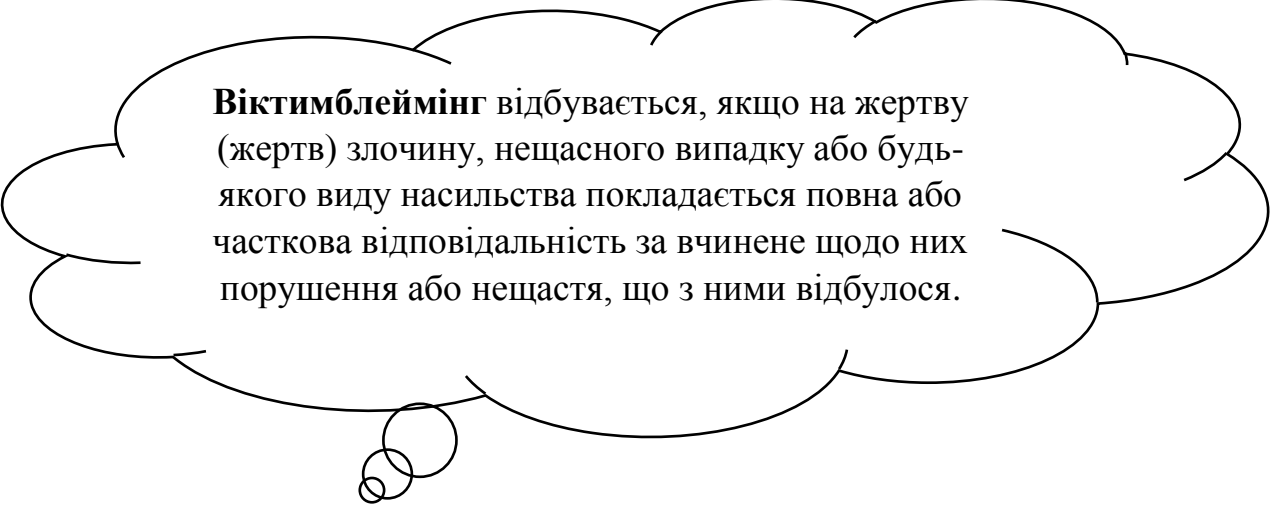
2

3

4

Тема 3. Віктимблеймінг: історичні передумови виникнення та сучасні способи подолання

Особливої уваги вимагає явище віктимблеймінгу (звинувачення жертви), за яким жертва не лише віктимізується за певним об'єктом, а і визначається її провина у заподіянні їй шкоди.

Віктимблеймінг відбувається, якщо на жертву (жертв) злочину, нещасного випадку або будь-якого виду насильства покладається повна або часткова відповідальність за вчинене щодо них порушення або нещастя, що з ними відбулося.

Термін вперше використав Вільям Райан у 1971 році в дослідженні ставлення до чорношкірого населення США, проведеному як відповідь на так званий «звіт Мойнігана». Патрік Мойніган у книзі «Негритянська сім'я: за втручання держави» описував причини низького соціального становища темношкірого населення у неповних сім'ях і залежності від державної підтримки. Райан виступив проти звинувачень бідних в їх бідності, а слабких — в їх слабкості. А саме явище відносив ще до Старого Заповіту (чому впала Вавилонська вежа?). Не використовуючи цього терміну, явище віктимблеймінгу описав Теодор Адорно в 1947 році як властивість фашистського режиму. Цю рису Адорно та його колеги з Берклі включили до F-шкали (F означає «фашизм») як «презирство до всього дискримінованого або слабкого».

З точки зору соціальної психології, звинувачення жертви засноване на так званій вірі в справедливий світ — когнітивному упередженні, за якого

людина вірить у те, що будь-яка дія викликає закономірні й передбачувані наслідки. Для такої людини нестерпна думка про те, що нещастя може статися з будь-ким абсолютно незаслужено. Як показав першовідкривач феномена віри в справедливий світ Мелвін Лернер, щоб уникнути визнання помилковості своїх уявлень про справедливий устрій світу, люди реінтерпретують несправедливу подію, пов'язуючи її з поведінкою або властивостями жертви, і тим самим одночасно звинувачують і принижують її.

В окремих випадках, часто – у ситуаціях сексуального або іншого насильства, віктимблеймінг набуває форми повторної віктимізації, стигматизації жертв. Жертви зґвалтувань особливо сильно стигматизуються в культурах з жорсткими звичаями і табу по відношенню до сексу й сексуальності. Наприклад, суспільство може розглядати жертву зґвалтування (особливо якщо до цього вона була незайманою) як «зіпсовану». У таких культурах повторна віктимізація може набувати форми суспільного відкидання, ізоляції або навіть інституційного покарання жертви, наприклад, заборони на шлюб, примусового розлучення (у разі, якщо жертва була в шлюбі) або вбивства.

У межах віктимології звинувачення жертви є методологічною передумовою

позитивістського підходу. Зародження віктимології пов'язано із віктимблеймінгом (Б. Мендельсон). Позитивістський підхід зберігається у пострадянській віктимології. У зарубіжній віктимології цьому підходу протистоїть підхід, заснований на захисті жертви, який зародився у феміністських течіях і рухах проти гендерного насильства.

Дюрер А. Самогубство Лукреції (заможна римлянка, яка у VI ст. до н. е. вчинила самогубство після сексуального насильства)

У 1971 році віктимолог-позитивіст Менахем Амір¹ опублікував своє дослідження про зґвалтування «Паттерни у зґвалтуваннях із застосуванням фізичної сили» (Patterns in Forcible Rape), в якому висунув поняття «зґвалтування, спровоковане жертвою» (victim-precipitated rape). До провокуючих дій з боку жертви Амір відносить навіть недостатньо рішучий опір насильнику.

Із критикою роботи Аміра з феміністських позицій виступила Памела Лейкс Вуд, яку підтримали Курт Вайс, Сандра Борхес. Криминолог і президент Світової віктимологічної спільноти Ян

ван Дейк відносить віктимблеймінг до патріархального менталітету.

Джоді Фостер отримала «Оскар за головну роль у драмі «Обвинувачені» (1988), на основі реальної історії публічного масового зґвалтування Шеріл Енн Араужо. У ході публічного судового процесу Шеріл намагалися виставити винною у вчиненні над нею публічної наруги внаслідок способу життя, який вона вела

Атмосфера страху віктимізації на макрорівні є елементом аналізу міжнародного положення, криминологічної ситуації, рівня життя у країні. Страх віктимізації посилюється впливом ЗМІ. Індивідуальний рівень залежить здебільшого від життєвого досвіду індивіду.

Особливим поняттям є *менталітет жертви* – це психологічна схильність постраждати. Наприклад, в Україні у 90-х рр. ХХ ст. був зафіксований менталітет жертви фінансових пірамід (трасти, фонди типу «МММ», «Селенг»), стимульований відсутністю економічної освіти серед населення.

¹ Менахем Амір є засновником криминології Ізраїлю. У період боротьби за незалежність своєї держави він двічі був ув'язнений, тому знайомий з кримінальним світом особисто. Ексцентричний вчений, у 2003 році на нагородження найвищою державною премією Ізраїлю він з'явився у шортах і червоній сорочці. Його наукові дослідження стали підвалинами законодавства проти насильства та реабілітаційної практики Ізраїлю. Він з дружиною у 1970-х роках заснував перший в Ізраїлі Центр реабілітації осіб, які постраждали від сексуального насилля.

Завдання 3. Проаналізуйте ступінь винуватості жертв, описаних під час виконання завдання №1, а також імовірний вплив соціуму (на вибір: оточення, менталітету) на ситуацію, в якій вони опинилися внаслідок віктимізації.

1

2

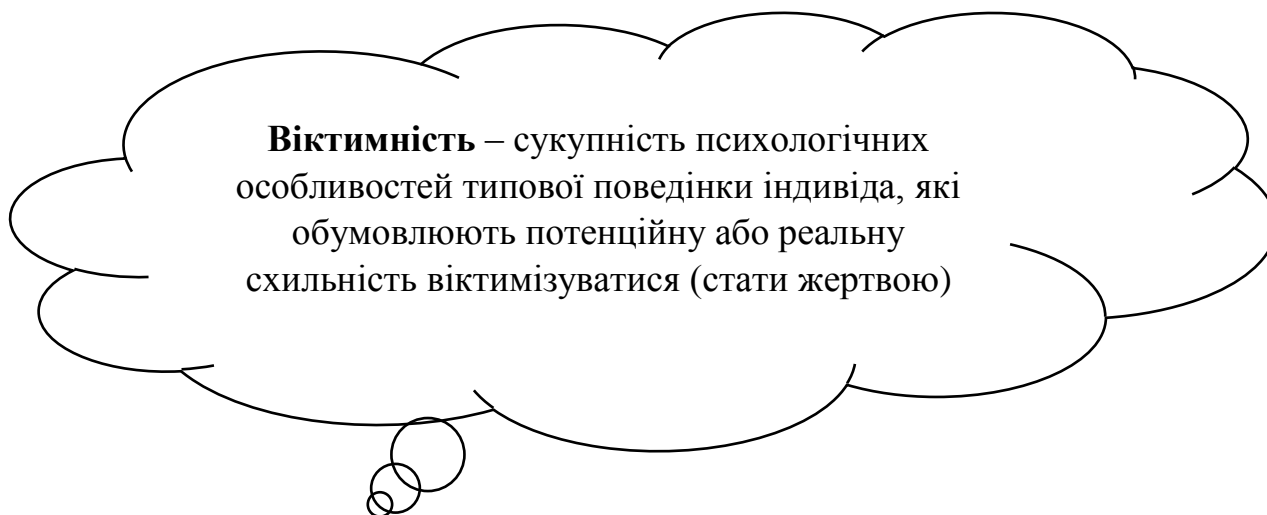
3

4

Тема 4. Віктимність особистості

Віктимність і віктимогенність часто використовують як слова-синоніми. Цей феномен різні дослідники відносять до стійких властивостей особистості, до здібностей, до девіацій, психічних розладів чи схильностей індивіда ставати жертвою несприятливих умов соціалізації.

Поєднавши концепції Г. Фон Гентіг і Б. Мендельсона, японський дослідник Я. Міядзава виділив загальну віктимність, що залежить від віку, статі, роду діяльності, соціального статусу і спеціальну, залежну від психічної, психологічної та емоційної нестійкості. Аналіз зв'язку між кожним з цих двох типів і злочинністю привів ученого до твердження про те, що при нашаруванні зазначених двох типів ступінь віктимності значно збільшується.

Німецький вчений Г. Шнайдер заперечує існування «вроджених жертв», або «жертв від природи», визначаючи віктимність залежно від надбаних людиною в процесі життя фізичних, психічних і закріплених вихованням у процесі соціалізації рис.

Віктимна поведінка розглядається як порушення соціально-психологічної адаптації, дефіцитарна деформація або девіація розвитку особистості, порушення інтерактивної комунікації, відхилення від норм безпеки тощо. Виділяються й різні індивідуально-психологічні компоненти

особистості, що призводять до її віктимної деформації. Серед них А.В. Мудрик виділяє ступінь стійкості й міру гнучкості реагування віктимної особи, розвиненість рефлексії та саморегуляції, ціннісні орієнтації, ступінь інтернальності – екстернальності.

Чинники, що детермінують віктимну поведінку¹

індивідуально-психологічні

- емоційно-установча готовність особи, що виявляється або в агресивному реагуванні, або у вигляді конформної поведінки, схильності до самобичування, тривожність, фрустрація;
- неадекватна самооцінка;
- наявність сформованих і закріплених у вигляді ригідних патернів – моделей віктимної поведінки;
- індивідуально набутий досвід, пережиті травматичні події в житті,
- наявність зразків віктимної поведінки

соціально-психологічні

- соціокультурні особливості віктимізації (віктимізація суспільства, вплив засобів масової інформації);
- сімейний фактор (наявність агресивної або ігноруючої моделі виховання, психопатологія одного з членів сім'ї, порушення емоційного клімату в сім'ї, наявність моделей жертвовної поведінки батьків, фізичне насильство, алкоголізація, подружні конфлікти);
- соціально-педагогічний фактор (відсутність індивідуального підходу до студентів, віктимна деформація педагога, образливе ставлення з боку педагога та однокурсників, психологічне і фізичне насильство та ін.)

¹ Шиліна А. А., Іванов М. С. Гендерні особливості статусно-рольової та поведінкової віктимності неповнолітніх. Право і безпека. 2016. № 4. С. 169-173.

Пригадайте, чи маєте ви певні віктимогенні звички (наприклад, не замикати сумочку в людних місцях чи класти телефон до заднього карману)?

Опишіть типову ситуацію з життя пересічного студента, коли поведінка людини може бути визнана віктимною.

Віктимологічна характеристика жертви

Віктимологічна характеристика жертви – це дискусійний напрямок віктимології. Крізь призму теоретичної позиції дослідники по-різному підходять до критеріїв опису жертви.

Віктимологічні дослідження отримали розвиток насамперед у США, Німеччині, Фінляндії, Японії, Канаді та Швейцарії. Перші проведені масштабні огляди віктимізації населення в США охоплювали думки порядку 10 000 сімей, які проживали як у великих промислових мегаполісах (Чикаго, Бостон), так і в провінції. З 1972 року в США щорічно проводиться Національний огляд злочинності серед 60 000 сімей. Подібна ситуація спостерігається також у Канаді, Австралії, Ізраїлі та в інших країнах.

Із психологічної точки зору найбільш перспективним є розробка діагностичного інструментарію, який дозволить характеризувати віктимність особистості. До поширених опитувальників віктимності можна віднести методику дослідження схильності до різних типів віктимної поведінки О. О. Андронникової та опитувальник М. А. Одинцової «Тип рольової віктимності».

Виконайте особисто будь-яку методичку визначення віктимності.

Коротко охарактеризуйте власні результати.

Подумайте, як віктимологи можуть використовувати дані, отримані внаслідок даної психодіагностики, для досягнення завдань віктимології?

На відміну від особистісної, що описує характерологічну схильність стати жертвою, рольова віктимність стосується життєвих обставин, соціальних ролей жертви. В основі ігрових і соціальних ролей жертви за «Опитувальником статусно-рольової віктимності» М. А. Одинцової – рентні установки, тобто особливий стан готовності до специфічної реакції отримання вигоди (матеріальної або моральної) зі свого несприятливого положення.

У цій класифікації «аутовіктимні» та «віктимні» значущо різняться між собою за такими особистісними характеристиками, як екстраверсія, поступливість, емоційна стабільність. «Гіпервіктимні» характеризуються нижчим рівнем емоційної стабільності.

Ольга Олегівна Андронникова – науковець
Новосибірського державного університету

Методика дослідження схильності до різних типів віктимної поведінки

О. О. Андронникової виділяє кілька рівнів віктимності:

- «нормальний рівень віктимності», властивий особистості, характеризується хорошою адаптацією;
- «середньостатистичний рівень віктимності», що залежить від конкретних соціальних умов і прийнятої соціокультурної норми віктимності;
- «високий рівень віктимності», пов'язаний зі специфічними якостями особистості, що підвищують ступінь її уразливості, і знижують рівень адаптації

Опитувальник статусно-рольової віктимності **М.А. Одинцової** визначає рольову віктимність як схильність індивіда внаслідок несприятливих об'єктивних, специфічних суб'єктивних факторів продукувати той чи інший тип поведінки жертви, що виражається в позиції або статусі жертви.

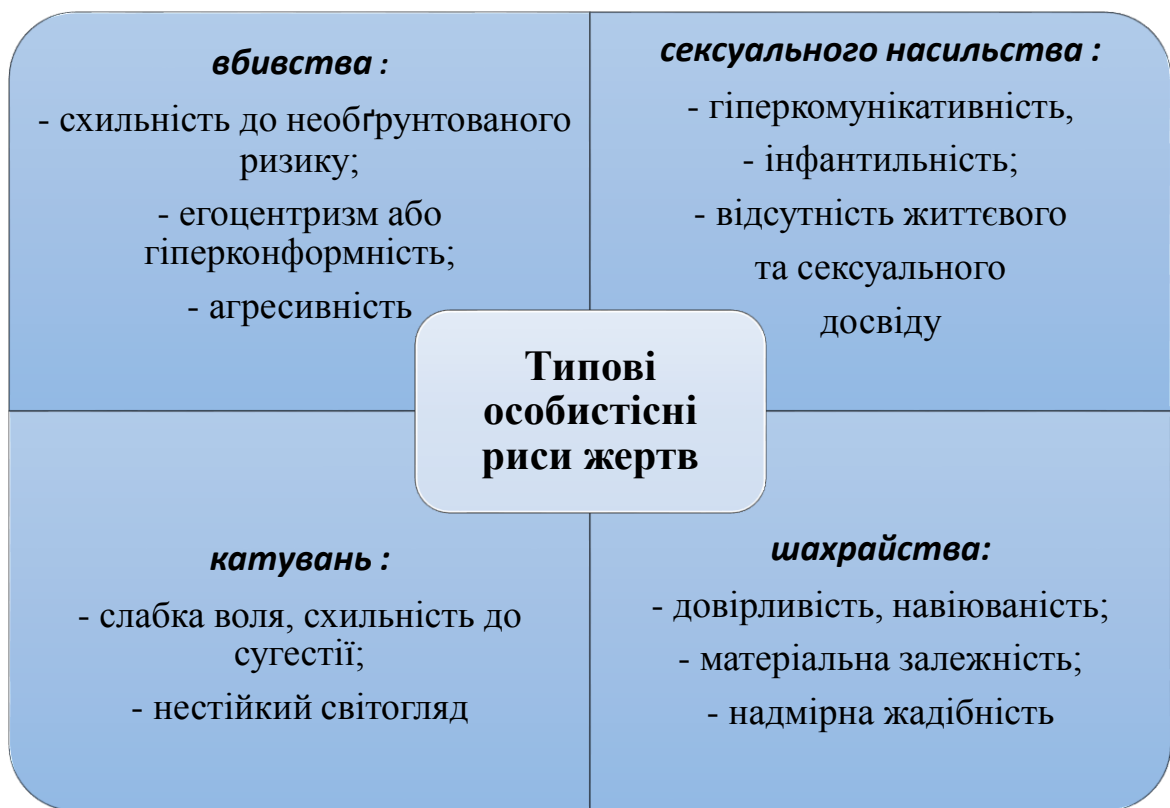
М. А. Одинцова виділяє чотири типи людей, які умовно позначають 4 типами:

- «аутовіктимні» - властива ігрова роль жертви;
- «віктимні» - соціальна роль жертви;
- «гіпервіктимні» - схильні і до ігрової, і до соціальної ролі жертви;
- «невіктимні» - не схильні до ролі жертви.

Марія Антонівна Одинцова – науковець
університету Російської академії освіти.

Віктимологія пов'язана із напрямком психології, що переживає зараз бурхливий розвиток, – профайлінгом. Це напрям психологічного портретування особистості. Існують дослідження, які визначають характерологічні особливості переважної більшості жертв певних видів злочинів.¹

¹ Малкина-Пых И. Г. Психология поведения жертвы. Москва : Изд-во Экс-мо, 2006. 1008 с: ил. (Справочник практического психолога).

Віктимологічна характеристика не вимагає детальної типологізації індивіда, але передбачає можливість різносторонньої характеристики жертви.

Завдання 4. Складіть віктимологічну характеристику до будь-яких 2 прикладів жертв із теми 1.

1

2

Тема 5. «Віртуальна жертва»: віртуалізація як шлях віктимізації індивіда

Сучасні технологічні умови вимагають і стимулюють віртуалізацію як засіб активного суспільного та особистого життя пересічної людини. Безумовно, віртуальні умови взаємодії та самореалізації можуть бути пов'язані з віктимізацією, причому результати цього процесу можуть відрізнятися від переживання стану жертви в реальному часі. Психолог, який повинен бути готовий до розуміння потреби надання психологічної допомоги жертві, повинен розрізняти особливості жертв у межах віртуального простору.

Змінений стан свідомості та волі у ситуації переживання віртуальної реальності або стан занурення у віртуальний простір провокує підвищену віктимність особистості. Людина, внаслідок високих когнітивних та емоційних навантажень, має високу схильність до сугестії, знижену здатність до критичного мислення, аналізу наслідків ситуації, може виявляти вищу конформність або схильність до асоціальної поведінки.

Незначну роль у цьому разі відіграє емоційна зарядженість віртуалізації: як позитивні, так і негативні переживання детермінують віктимізуючі умови.

Для виконання завдання за цією темою необхідно уявити ситуацію, в якій людина чи група людей віктимізується в умовах віртуального простору, а також ситуацію віктимізації в реальному житті.

Приклад жертви у віртуальному просторі («віртуальна жертва»)	Приклад жертви у реальному часі («реальна жертва»)

Завдання 5. Проаналізувати основні особливості жертв, віктимізація яких відбувалася у межах віртуального простору, та жертв, які були віктимізовані у реальному житті, за такими критеріями:

Критерії порівняння	Віртуальна жертва	Реальна жертва
Суб'єкти віктимізації		
Можливість психосоматичних реакцій		

<p>Суб'єктивні відчуття небезпеки (незахищеності)</p>		
<p>Спроможність жертви контролювати ситуацію та впливати на віктимізацію</p>		
<p>Власні критерії: 1.</p>		
<p>2.</p>		
<p>3.</p>		

Тема 6. Особистісні зміни внаслідок віктимізації

Серед несприятливих умов соціалізації в більшості наукових робіт, присвячених проблематиці жертви, в основному виділяють кримінальні, екстремальні, важкі ситуації, пов'язані з небезпекою, катастрофічність, фізичним і психологічним насильством, або з патологічними (фізіологічними і психологічними) порушеннями.

Недостатньо вивчено віктимогенний вплив на людину ситуацій повсякденного життя. Такі ситуації займають більшу частину людського життя і традиційно вважаються сприятливими (якщо рутинний, звичний порядок не переривається). Проблема благополуччя, комфорту не пов'язують із стимулювальним впливом. У результаті є передумови стагнації особистісних ресурсів людини і добровільне прийняття ролі жертви.

Система «віктимість – внутрішньоособистісний конфлікт»

Недостатньо вивченими залишаються психологічні особливості таких жертв. Їх прихована віктимність може швидко активізуватися у важких життєвих ситуаціях і сприяти перетворенню людини в потенційну жертву.

Внутрішньоособистісний конфлікт як переживання, викликане зіткненням різних структур внутрішнього світу особистості, може призводити до зниження самооцінки, сумнівів, емоційної напруги, негативним емоціям, порушень адаптації, стресів. Виникає циклічність соціально неадаптивних поведінкових проявів, які зміцнюють позицію жертви. До основних видів внутрішньо-особистісного конфлікту фахівці у сфері конфліктології відносять¹: мотиваційний конфлікт, моральний конфлікт, конфлікт нереалізованого бажання або комплексу неповноцінності, рольовий конфлікт, конфлікт неадекватної самооцінки, невротичний конфлікт.

Рольові міжособистісні конфлікти можуть призводити до формування таких специфічних віктимних комплексів, які залежно від збігу обставин реалізуються в деструктивному поведінці:

комплекс жертви-підкаблучника (колекціонування депресивних станів шляхом усвідомлення своєї безпорадності, немочі, неспроможності: «я не в порядку, я такий слабкий»)

комплекс жертви-дитини (відтворення депресивних станів за допомогою провокування міжособистісних конфліктів своєю поведінкою, посилені повним «дитячим» небажанням щось виправляти - «я не винна, так виходить»)

комплекс безвинної жертви (самовиправдання, непогрішність і невинність – основні риси стану, що викликає почуття провини в оточуючих і веде до контролю над ними - «це все через тебе»)

¹ Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Конфликтология : учебник для вузов. Москва: ЮНИТИ, 2000. 551 с.

Виникають передумови появи синдрому жертви

Синдром жертви – це набута особистісна риса, коли людина вважає себе жертвою негативних дій інших людей або обставин. Синдром жертви в психології розуміється як стан людини, за якого індивід шукає винних у своїх невдачах, виправдовуючи себе і звинувачуючи оточуючих у поганому поводженні.

Симптоми:

1. **Нездатність взяти на себе відповідальність.**
2. **Серійний обвинувач.**
3. **Відчуття безпорадності.**
4. **Жалість до себе.**
5. **Фокус на проблемах.**
6. **Засудження самих себе.**
7. **Відділення себе від проблеми.**

Концептуальні моделі демонстрації та протидії синдрому жертви:

○ «Людина в пошуках сенсу» Віктора Франкла. Показує, що насправді багато наших проблем перебільшені, а головне – це реакція, яку ми вибираємо.

○ «Проактивне мислення» Джона Міллера. Правильні питання, задані після виникнення проблемної ситуації, здатні не лише позбавити від стресу, а і знайти правильне рішення.

○ «7 навичок високоефективних людей» Стівена Кові. Описує інструменти, завдяки яким можна рости як особистість, замість того, щоб нескінченно звинувачувати оточуючих.

○ «Одна звичка в тиждень» Бретта Блюменталь. Історія про те, як змінювати свої негативні звички і розумові шаблони, які призводять до синдрому жертви.

○ «Стресостійкість» Шерон Мельник. Поради, як привести психіку в порядок і як реагувати на проблеми.

У разі, якщо людина постраждала від природного явища, техногенної катастрофи тощо, тобто коли соціальної взаємодії з джерелом завданої шкоди не було або не могло бути, питання впливу віктимізувального джерела і жертви об'єктивно обмежується. Хоча людині властиво одушевляти такі джерела (наприклад, вулкан як бог тощо, забобони – жінка на кораблі та інші).

... Вбивця майже завжди повертається до своєї жертви, щоб поговорити. Майже завжди. Нам усім потрібен хтось, кому можна розповісти історію свого життя, а свій злочин убивця може обговорити лише з тією людиною, яка точно його не покарає. Зі своєю жертвою.

Чак Паланик

Абсолютно інша ситуація із ситуацією злочинів. У абсолютній їх більшості є джерело шкоди – злочинець. У свій час Г. Гентінг вважав, що «в деякому смислі жертва створює злочинця сама». Цей вислів став предтечею віктимблеймінгу, але аналіз багатьох злочинів показує, що дії злочинця, як здавалося б, не спровоковані поведінкою потерпілого у предзлочинній ситуації, дійсно є більшою або меншою мірою результатом внеску особи, якій було спричинено.

Краще алібі – бути жертвою.

М. Жванецький

Пригадайте явище віктимблеймінгу, а тоді подумайте над наступними роздумами про зону комфорту. Зверніть увагу, суть розвитку – це зміни, але розвиток пов'язаний із кризами.

У разі прагнення зберегти свої умови існування або відмову змінювати фактори, що віктимізують, йдеться про синдром жертви, який може розвинути внаслідок системної зміни особистості під впливом віктимізації.

До типових наслідків переживання віктимізації належать:

- ❖ розлади емоційно-настановної та аксіологічної сфери;
- ❖ порушення норм безпечної поведінки;
- ❖ типові віктимні відхилення (мазохізм, садизм, ексгібіціонізм, патологічний еротизм-німфоманія) і нетипові віктимні девіації (адикції).

¹ Ситник Юрій. Зона комфорту або Як українцям нав'язують хибні установки. UAinfo.org. 29.10.2018. URL: <https://uainfo.org/blognews/1540812445-zona-komfortu-abo-yak-ukrayintsyam-nav-yazuyut-hibni-ustanovki.html> (дата звернення 22.04.2021).

Контекстну взаємодію жертви і злочинця обґрунтовують статистичними даними, за якими жертви окремих видів злочинів переважно були знайомі зі злочинцями та мали особистісні стосунки. Контекстну взаємодію злочинця і жертви класифікують за проявами емоційного забарвлення і психологічного змісту їхніх стосунків:

Емоційне забарвлення контекстної взаємодії злочинця і жертви

Пристрасть

Приязнь (симпатія)

Нейтральне

Неприязнь

Ворожнеча

Психологічний зміст контекстної взаємодії злочинця і жертви

Випадкові взаємини

Знайомство

Дружба

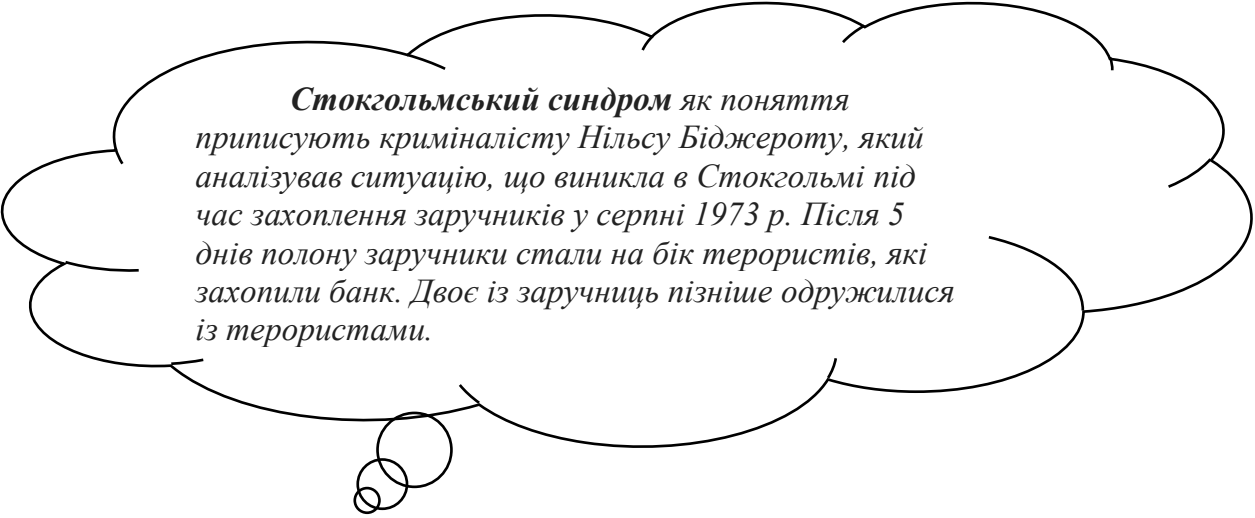
Інтимно-сексуальні контакти

Сімейно-родинні контакти

Абсолютно природно, що в ситуації крадіжки гаманця у людному місці жертва зі злочинцем перебувають у нейтральних стосунках (до здійснення віктимізувального впливу – злочину), а їхні відносини найчастіше є

випадковими взаєминами: вони не спілкуються ні до, ні в процесі здійснення злочину. Водночас авторитарний стиль виховання, внаслідок якого дитина вважає себе жертвою ставлення своїх батьків, може ґрунтуватися на взаємній симпатії та в межах сімейно-родинних контактів.

Незважаючи на серйозність можливих психічних наслідків віктимізації, досліджене явище має схильність жертв терористів співчувати та сприяти особам, які завдали їм шкоду. Фахівці ФРБ визначають наявність цього синдрому в 27 % жертв.¹

***Стокгольмський синдром** як поняття приписують криміналісту Нільсу Біджероту, який аналізував ситуацію, що виникла в Стокгольмі під час захоплення заручників у серпні 1973 р. Після 5 днів полону заручники стали на бік терористів, які захопили банк. Двоє із заручниць пізніше одружилися із терористами.*

В історії зафіксовані чисельні приклади. Патриція Герст (Patricia Hearst) була захоплена 4 лютого 1974 року групою «Симбійонійська визвольна армія» (Symbionese Liberation Army — SLA). Викрадачі отримали від сім'ї Герст 6 мільйонів доларів, але дівчина звільненою не була. Згодом з'ясувалося, що вона вступила до лав SLA і взяла участь у груповому збройному нападі.

Журналістка «Daily Express» Івон Рідлі була викрадена в Афганістані талібськими екстремістами в вересні 2001 року і утримувалась ними 11 днів. Упродовж цього періоду вона обіцяла імамові, що вивчить іслам, якщо їй дозволять повернутись до Лондона. Івон заперечує наявність у себе проявів

¹ Асямов С. Стокгольмський синдром: история появления и содержание термина. Юридическая психология. URL: <http://yurpsy.com/files/fakt/171.htm> (дата звернення 01.08.2020)

цього синдрому, але в 2003 році вона прийняла іслам і живе відповідно до його традицій.¹

Воскреслі жертви насилля нерідко втрачають бойовий дух – із радості готові навіть оплатити адвокатів своїм убивцям.

Станіслав Ежи Лец «Незачесані думки»

Завдання 6. Встановити психологічні особливості комунікації, перцепції та інтеракції жертви та агресора (чи того, на кого жертва покладає вину) у всіх можливих випадках з теми 1. Якщо це неможливо, обґрунтуйте чому. Які напрями взаємовпливів у цих ситуаціях фіксуються? В яких із цих випадків прогнозовано жертві може бути потрібна допомога психолога?

1

¹ Стокгольмський синдром. URL: http://ieatborsch.blogspot.com/2010/02/blog-post_9575.html (дата звернення 13.08.2020)

2

3

4

Тема 7. Психологічні засади недискримінації жертв

Людська природа вимагає використання стереотипів. У повсякденному вжитку смайли з'явилися відносно нещодавно, але усі ми щодня вживаємо спрощене сприйняття різних речей, людей і понять. Хіба посмішку здатен передати знак ☺? Так само точно стереотипи передають сутність речей і глибину нашого ставлення. З одного боку, це спрощене уявлення. З іншого, не маючи можливості скористатися стереотипами, ми могли б не оволодіти інформацією про щось чи когось, не зафіксувати більш детальні дані.

Стереотип може бути позитивним, негативним і нейтральним. Чи згодні ви, що українці – співоча нація? Якщо уявити, що це питання читає представник Нової Гвінеї, то для нього ця інформація швидше за все не нестиме емоційного забарвлення. Так само, якщо українець, який не є прихильником футболу, стикається з інформацією, що серед бразильців багато успішних футболістів. Варто погодитися, що не всі бразильці – футболісти і що не всі з тих, хто займається футболом, досягли кар'єрних висот.

Коли людина стикається з підтвердженням засвоєного стереотипу, такий досвід сприятиме зміцненню спрощених уявлень. Якщо життєва ситуація спростовує стереотип, психіка має два базові шляхи для реакції: змінити стереотипне бачення (що може бути досить важко) або скористатися стереотипом, що з кожного правила є виняток, тобто прийняти цей досвід як випадковий, ситуативний.

Власне поняття «стереотип» зародилося завдяки спробам визначити джерела ставлення людей до інших груп і категорій населення. У 1922 р. в книзі «Суспільна думка» Уолтер Ліппман уперше використав термін «стереотип», описуючи соціальне сприйняття¹.

¹ Lippman W. Public opinion. N.Y., 1922. 427 p.

Нижче подані дві карти стереотипів мешканців Києва та Львова про різні регіони України¹.

Карта 1

Карта 2

¹ Карти України очима її жителів. URL: <https://inspired.com.ua/creative/ukraine-maps/> (дата звернення: 03.07.2020).

Уважно розгляньте «карти» та спробуйте класифікувати ці уявлення на позитивні, нейтральні та негативні.

Чи є серед цих стереотипів такі, що можуть становити суспільну загрозу? Які саме?

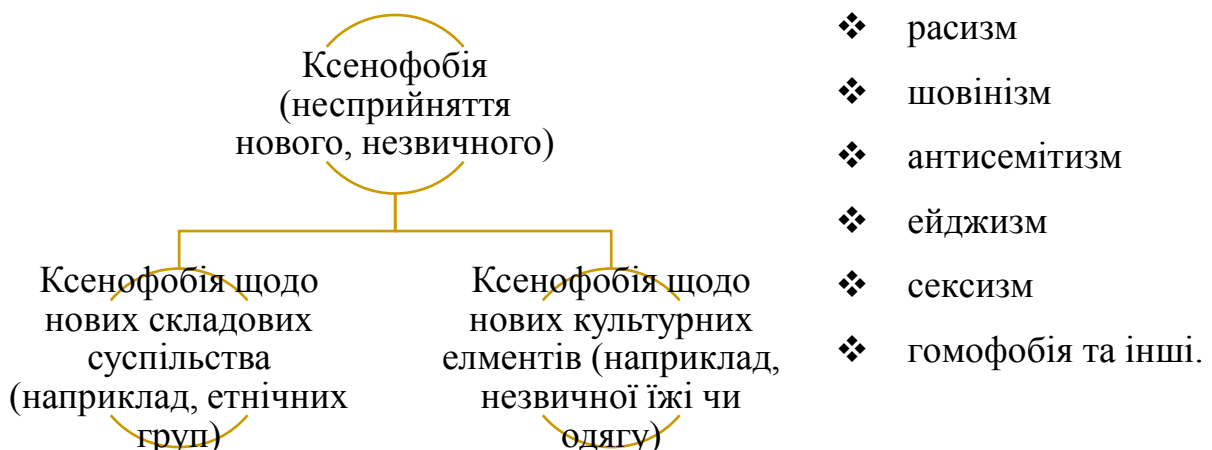
Чи є певні повторювані стереотипи в оцінках Вашого власного регіону? Або щодо представників інших регіонів? Як ви можете це пояснити.

Самі собою стереотипи притаманні будь-якій людині й не мають жодної загрози, але наслідки негативних стереотипів можуть віктимізувати. Негативні стереотипи, якщо вони впливають на мислення суспільства, можуть призвести

до виникнення упереджень – необ’єктивного ставлення до когось-небудь або чогось-небудь; забобонів – негативного ставлення до людини чи будь-якої групи людей, про яких насправді нічого не знаєте, чи на основі певного стереотипу про них; дискримінації — обмеження прав людини й утиск її гідності за ознаками раси, національності, статі, сексуальної орієнтації, релігії, переконання, майнового становища тощо; геноциду — навмисного й систематичного знищення расових або національних груп цивільного населення з метою ліквідувати певні раси, національні та релігійні групи.

До наслідків стереотипів належать ксенофобічні настрої різного спрямування, окремі з яких можуть нести соціальну загрозу:

Соціальним шляхом попередження негативних наслідків упередженого соціального сприйняття є розвиток засад інклюзивного суспільства, в якому гарантуються права представникам різних груп та спільнот за умов мирного співіснування.

Мати певне ставлення, певні прояви сприйняття – це типово для будь-якої людини.

Зрештою, пригадайте свої дитячі фотографії і подумайте, на ваш погляд, чим відрізняються фотографії цих двох дітей? Як ви думаєте, від чого їх відволік фотограф?

Варіант 1

Варіант 2

Дискримінація як віктимізація людини

Соціальні відносини за психологічною природою схильні до шаблонності. У. Томас і Ф. Знанецький у 1918 році описали поняття «соціальної установки», яка поєднує оцінні та мотиваційні компоненти. Гордон Олпорт підкреслював поведінкову функцію соціальної установки, готовність до певної активності. Відомий американський психолог, він у 1954 році в книзі «Природа упереджень» розробив шкалу дискримінації:

Ступені дискримінації за Г. Олпортом	<i>Подумайте та дайте коротку відповідь: Чи стикалися ви з такими проявами особисто? Чи може жертва такого ставлення потребувати допомоги психолога?</i>
1. Вербальне вираження антипатії, що виражається в неприязних висловлюваннях і образах	
2. Уникнення контактів з групою осіб, щодо якої випробовується неприязнь	
3. Дискримінація, що виявляється в активних діях членів групи, зокрема, наприклад, виключення їх з деяких сфер діяльності, позбавлення певних місць проживання та інше	
4. Прояв актів насильства, що виражаються у фізичних	

нападах на членів певної групи, осквернення їх кладовищ тощо	
5. Винищення, тобто фізичне знищення шляхом суду Лінча, погромів, геноциду та інше ¹	

Варто підкреслити, що якщо стереотипи та упередження є видами соціальної установки, то питання прояву дискримінації – це юридично встановлені заборони на порушення прав і свобод людини.

Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»

«Ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними».

¹ Практикум по соціальній психології / под ред. И. С. Клециной. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 256 с. (Практикум по психології).

Отже, дискримінація є завжди способом віктимізації, однак не будь-який прояв віктимізації є дискримінацією. Віктимізацію з психологічної точки зору визначає відчуття людини завданої їй шкоди; щоб визначити, чи була дискримінація, необхідно підтвердити наявність 4 ключових принципів.

Ключові принципи, що дозволяють визначати, в яких випадках розрізнення між особами або групами осіб становитиме дискримінацію:

1. **Наявність порушення (обмеження у визнанні, реалізації або користуванні) прав і свобод.**
2. **Наявність певної захищеної ознаки, на підставі якої відбувається розрізнення.**
3. **Відсутність правомірної, об'єктивно обґрунтованої мети, для досягнення якої проводиться розрізнення.**
4. **Недотримання принципу пропорційності (належності та необхідності) між метою розрізнення та способами її досягнення.**

Дискримінація – це завжди порушення прав і свобод. Тобто, якщо дівчина посміхається одному хлопцю, а інших ігнорує, про дискримінацію не йдеться, адже законом не може бути регульовані симпатії між людьми. Законом регулюють, наприклад, трудові стосунки. Тому, якщо на певну посаду претендують кілька осіб однакової кваліфікації і посаду отримує чоловік не завдяки професійним навичкам, а завдяки статі, то може йтися про дискримінацію.

Дискримінація, на відміну від віктимізації, –
поняття об'єктивне. Довести факт
дискримінації може лише суд.

Не будь-яке неправомірне розрізнення є дискримінацією. Однак перелік ознак, за якими можлива дискримінація, надзвичайно широкий, до того ж у нормативних документах перелік завершується фразою «та інші».

В окремих випадках законодавство допускає недискримінаційні обмеження, тобто допущені порушення прав і свобод людини за певною ознакою не вважаються дискримінацією, якщо доведена **правомірність мети**.

Перелік підстав для встановлення обмежень щодо реалізації певних прав людини, який за певних обставин може вважатися законним, є досить вузьким, переважно визначений у тексті відповідних статей Конституції, і включає в себе:

- а) інтереси національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки;
- б) запобігання заворушенням чи злочинам;
- в) охорону здоров'я чи моралі;
- г) захист репутації чи прав інших осіб;
- г) запобігання розголошенню конфіденційної інформації;
- д) підтримку авторитету і безсторонності правосуддя.

У 2014–2015 роках відбулося шість хвиль мобілізації громадян України у відповідь на збройну агресію Росії на сході. Мобілізувалися чоловіки певного віку, за конкретними ознаками визначені військовозобов'язаними. Попри те, що фактично були порушені їхні права і свободи та очевидні ознаки, за якими запроваджене обмеження, здійснювалася мобілізація на основі Указу Президента України, затвердженого рішенням Верховної Ради України заради інтересів національної безпеки та захисту територіальної цілісності держави. Тому дискримінацією не є.

У разі, якщо нормативно-правовий акт (винятково вищого законодавчого органу – ВРУ України) визначає правомірну мету обмеження, то ним також повинен встановлюватися принцип пропорційності обмеження.

Якщо нормативні акти про мобілізацію (див. примітку вище) вимагали мобілізувати 40 000 військовозобов'язаних, то в разі мобілізації 40 001 громадянина, це був би випадок дискримінації (так само щодо обмеження віку, статі, сімейного становища, стану здоров'я тощо)

Тобто будь-яке порушення прав і свобод, необхідне для забезпечення такої мети, повинно досягати цієї мети мінімально необхідними засобами. Законодавство визначає мінімально необхідний час обмеження, відсоток населення, обмеженого у права і так далі.

Завдання 7. Частина 1. Подумайте:

Чи можна вважати, що заборона на продаж алкогольних напоїв неповнолітнім є дискримінаційним обмеженням неповнолітніх?

Як можна визначити порушені права і свободи, захищену ознаку, правомірну мету та пропорційність обмеження у цьому разі?

Припустімо, що заборона продажу алкогольних напоїв пов'язана із турботою про здоров'я підростаючого покоління і при цьому існують великі ризики зловживання алкоголем майбутніми батьками в період планування та

виношування дитини¹. Знову ж умовно припустімо, що середній вік народження дітей – 20-40 років. Чи особисто ви підтримуєте заборону продажу алкогольних напоїв особам до 40 років?

Якщо маєте можливість, поцікавтеся думкою осіб віком старше 40 років і порівняйте відповіді. Чи виявлені вами соціальні установки? Які?

Європейське законодавство розрізняє низку найбільш поширених форм дискримінації, які характеризуються різним правовим полем проявів, але за віктимологічним впливом на індивіда істотних відмінностей не виявляють.

У підсумку варто підкреслити, що людина, яка постраждала від будь-якого типу неправомірного розрізнення і відчуває себе жертвою у будь-якому плані, є суб'єктом і дискримінації, і віктимізації. Водночас варто зауважити,

¹ Відповідно до матеріалів Science Daily <https://www.sciencedaily.com/releases/2020/12/201203200605.htm>

що не завжди дискримінація супроводжується віктимізацією людини і навпаки.

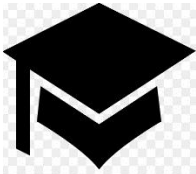

Аналіз жертв дискримінації вимагає розуміння типу дискримінаційного обмеження та врахування стереотипності в усвідомленні цих типів. Зокрема, відмова від розумного пристосування, яка досить часто стосується осіб з інвалідністю, може здійснюватися за усіма іншими ознаками, як і будь-яка інша форма дискримінації.

Наприклад, за повідомленнями BBC News Україна, відбулися зміни в уніформі військових армії Швейцарії. Жінкам, залученим до військової служби, дозволили замість стандартного комплекту форми, до якого входить чоловіча білизна, використовувати одяг, що враховує анатомічні особливості будови тіла. Навесні 2021 року заплановані випробування нового комплекту форми, що передбачають окремий набір одягу для жінок.¹

¹ Армія Швейцарії дозволить жінкам не носити чоловічу спідню білизну. 30 березня 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-56580787> (дата звернення: 21.05.2021).

Завдання 7. Частина 2. Встановіть відповідність між формами дискримінації та прикладами реального та вигаданого розрізнення. Пригадайте або вигадайте приклад форми дискримінації, до якої не має відповідної ситуації.

<p>1. Правилами Муського державного університету встановлено, що атестаційні заходи можна приймати лише після огляду черепа студентів. Тобто прямо ніде не зазначено, що потрібно голитися, але наявність волосся на голові заважає оглянути череп. Усі студенти, які не звикли голити голову, відчувають себе жертвою дискримінації.</p> 	<p>А. Пряма дискримінація</p>
<p>2. Марія вважає, що її роботодавець дискримінував її за ознакою статі. Вона обговорює подання позову проти свого роботодавця з деякими зі своїх колег. Її роботодавець дізнається про це і говорить їй, що, якщо вона вчинить позов, її зарплата буде заморожена.</p> 	<p>В. Непряма дискримінація</p>
<p>3. В університеті вирішили, що навчання студентів ефективніше проводити відокремлено на підставі показників успішності в навчанні та рекомендацій психолога. Водночас абсолютна більшість представників етнічної меншини потрапляє до «менш успішних» груп. Адміністрація вирішила відокремити також проходження практики, насамперед забезпечивши так звані «успішні» групи. І навіть проведення різноманітних святкових і мистецьких заходів пропонують розділити.</p> 	<p>С. Утиск</p>

<p>4. Співробітники дізнаються про ВІЛ-позитивний статус одного з колег та починають писати заяви до керівництва про його звільнення, адже ВІЛ-позитивний статус цього колеги на їх думку загрожує їх безпеці та здоров'ю.</p> 	<p>D. Відмова в розумному пристосуванні</p>
<p>5. Багато успішних дорослих людей пригадують шкільні роки без особливого оптимізму. Наприклад, Том Круз, який страждав на дислексію, викликав насмішки однокласників. Людина, яка в будь-якому віці переживає цькування, відчуває приниження, є жертвою цієї форми дискримінації.</p> 	<p>E. Віктимізація</p>
<p>6. Ваш приклад</p>	<p>F. Сегрегація</p>

Відповідь:

<p>Позначте форму дискримінації наведено вище літерою (А - F)</p>	1	2	3	4	5	6

Тема 8. Віктимологічні засади надання психологічної допомоги

Як досліджено у попередніх темах, не всі жертви потребують психологічної допомоги. Виникнення такої потреби детермінує наявність, усвідомленість та гостроту внутрішньоособистісного конфлікту, викликаного власне віктимізацією.

Діяльність психолога є формою сприяння відновлення ресурсів жертви і повинна ґрунтуватися на базових принципах проведення заходів психологічного втручання загалом, а також враховувати віктимологічні засади надання психологічної допомоги:

- ❖ безоцінне ставлення до жертви як форма недискримінації.

Пригадуючи проблему вторинної віктимізації, питання ставлення до жертви, з одного боку, а також закономірність виникнення стереотипів, емоційно зарядженого сприймання жертви – з іншого. Ставлення психолога до жертви може стати не інструментом відновлення ресурсів жертв, а інструментом повторної віктимізації;

- ❖ відповідність форм і методів психологічної допомоги особливостям віктимізації індивіда чи групи

Залежно від існуючих ризиків для жертви потреба у психологічній допомозі може бути визнана екстреною, кризовою чи плановою. Відповідно до ситуації, в якій опинилася конкретна жертва, також потребують уточнення безпосередні шляхи та форми активного впливу психолога;

- ❖ залучення адекватних форм сторонньої допомоги залежно від джерела та особливостей віктимізації.

Ситуація віктимізації – не завжди та ситуація, що потребує втручання психолога. Водночас відновлення правових, фізіологічних та інших ресурсів жертви може потребувати звернення до юридичних, медичних, соціальних служб.

Фахівці ЮНІСЕФ, досліджуючи проблеми самоізоляції, соціальних обмежень і насилля в умовах пандемії КОВІД-19 2020 року, розробили рекомендації безпечної підтримки жертв¹:

1. Підтримка: ти не один, тебе вислухають
2. Звернення за допомогою до компетентних осіб (якщо труднощі у дитини, до батьків; до фахівців)
3. Дати зрозуміти, що допомога можлива
4. Час для безпечного спілкування
5. Проговорити, як людина бачить шляхи допомоги їй
6. Піклуватися про власну безпеку (фізичну та психологічну)

Завдання 8. Проаналізуйте необхідність і шляхи надання психологічної допомоги та ризики недотримання безоцінного ставлення психолога до жертви за вашими прикладами з теми 1 (якщо за цими прикладами допомога психолога не потрібна, підберіть альтернативні приклади, усього 4, коли жертві потрібна допомога психолога).

Приклад жертви (якщо доцільно, коротко опишіть ситуацію)	Ризики недотримання безоцінного ставлення психолога	Шляхи реалізації
1		

¹ https://www.instagram.com/p/CD_0eWFjP_g/?utm_source=ig_web_button_share_sheet

2		
3		
4		

Отже, усвідомлення багатоманітності психологічних проявів віктимізації є необхідною умовою професійного зростання психолога. Для професійного підходу до надання допомоги жертвам у різних ситуаціях психологу, на наш погляд, корисне розуміння терміна, зашифрованого нижче.

Додаткове завдання. В цій таблиці у 2 стовпчику віктимологічні поняття та судження відповідають цитатам, наведеним у першому стовпчику, але порядок у другому стовпчику неправильний. Встановіть відповідність між цитатами відомих людей та віктимологічною суттю цих висловлювань. Розставивши поняття другого стовпчика відповідно до висловлювань, із літер, що позначають ці поняття та судження, ви зможете прочитати фундаментальний науковий термін.

<p>1. «Я знаю одну жінку рідкісної мужності та витривалості, здатну на велике почуття, готову пожертвувати собою заради цього почуття». Агата Крісті. Вбивство на полі для гольфа</p>	<p>Н</p>	<p>Менталітет жертви</p>
<p>2. «Завжди краще не бути переможцем, а невдахою, жертвою несправедливості. Річ у тім, що я завжди відчувала себе невдахою». Одрі Хепберн (1929–1993) – британська та американська актриса, модель</p>	<p>І</p>	<p>Оцінювання ризиків віктимізації є суб'єктивним і виражає особистісне бачення ситуації в цілому</p>
<p>3. «Коли люди не дуже люблять себе, вони намагаються щось компенсувати. Класичний хуліган спочатку завжди був жертвою». Том Гіддлстон, англійський актор і продюсер</p>	<p>П</p>	<p>Особистісна віктимність є фактором віктимізації людини</p>
<p>4. «Ось ще один непотрібний додаток, який ми часто чуємо в телерепортажах: «На щастя, ніхто не постраждав» або «Є і хороші новини: обійшлося</p>	<p>Е</p>	<p>Установка жертви</p>

<p>без жертв». Я вважаю це абсолютно суб'єктивною думкою редакторів. Зрештою, для мене це може бути не така гарна новина, що ніхто не постраждав».</p> <p>Джордж Карлін, американський комік</p>		
<p>5. «Дивовижний парадокс: громадяни набагато охочіше жертвують своїм життям, ніж своїми грошима».</p> <p>Ален (Еміль-Огюст Шарт'є, 1868–1951), французький філософ і літератор</p>	Р	Суб'єкт віктимізації впливає на рівень емпатії
<p>6. «Моя мати сказала: «Ніколи не жертвуй собою заради інших». Упродовж багатьох років я зрозумів, в чому глибокий сенс цієї фрази: якщо ти жертвуєш собою до кінця, від тебе нічого не залишиться. Економлячи себе, свою енергію, ви здатні віддати потрошку, але багатьом. Тим, кому ви будете потрібні завтра. І потім. Віддавши себе без залишку, ви будете спустошені».</p> <p>Карл Лагерфельд (1933–2019), німецький та французький модельєр і фотограф</p>	О	Об'єкт віктимізації істотно визначає ставлення до жертви
<p>7. «Остерігайтеся цього оманливого світу, який обманює своїми красунями і дарує надію, спокушає і зачаровує. Він як одягнена наречена. Вона притягує погляди, серця очаровані нею, душі закохуються в неї. Але ця наречена вбиває всіх своїх чоловіків».</p> <p>Хасан аль-Басрі (642–728), ісламський богослов</p>	Я	Знецінення індивідуальної жертви під час масових подій
<p>8. «Так, це була данина крові; будь-яка революція вимагає жертв, будь-який рух вперед здійснюється лише через трупи.»</p> <p>Еміль Золя «Жіноче щастя»</p>	Т	Джерела віктимізації та криміналізації подібні

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Антонян Ю. М. Быть жертвой. Природа сексуального насилия. Москва : Алгоритм, 2017. 368 с. (Человек преступный. Классика криминальной психологии).
2. Вакуліч Т. М. Аналіз проблеми психологічної компетентності освітян щодо попередження розвитку віктимної поведінки суб'єктів навчально-виховного процесу. *Вісник післядипломної освіти*. 2010. Вип. 1 (2). С. 62–70.
3. Вишневецкий К. В. Структура виктимологической характеристики жертвы. *Теория и практика общественного развития*. 2013. № 9. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/struktura-viktimologicheskoy-harakteristiki-zhertvy> (дата звернення: 22.04.2021).
4. Гаджиева А. А. Учебное пособие (курс лекций) по дисциплине «Виктимология» для направления подготовки «Юриспруденция», профиль «Уголовное право». Махачкала : ДГУНХ, 2016. 152 с.
5. Гарькавец С. О. Віктимологія : навч. посібник. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. 116 с.
6. Давиденко В. Л. Віктимологія як галузь кримінологічної науки. *Європейські перспективи*. 2014. № 8. С. 118–121. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (дата звернення: 20.04.2021).
7. Книш О. М. Зарубіжний досвід віктимологічної профілактики насильницької злочинності неповнолітніх. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1 (14). С. 102–107. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (дата звернення 12.03.2021).
8. Конфліктологія : конспект лекцій для підготовки магістрів усіх форм навчання / уклад.: В. Я. Галаган, В. Ф. Орлов, О. М. Отич. Київ : ДЕТУТ, 2008. 293 с.

9. Крещук К. Ю. Теоретичний аналіз зарубіжної літератури з проблеми стереотипів. *Проблеми екстремальної та кризової психології* : збірник наукових праць. Харків : НУЦЗУ, 2015. Вип. 16. С. 157–165.
10. Лихачев В., Безрук Т. Два года войны: Ксенофобия в Украине в 2015 г. Информационно-аналитический доклад по результатам мониторинга. Конгресс национальных общин Украины. Київ, 2016. URL: https://ihahr.org/sites/default/files/files/xenophobia_in_ukraine_2015.pdf (дата звернення 10.04.2021).
11. Максименков А. А., Майоров А. В. Психологические аспекты виктимности. *Виктимология*. 2015. № 4 (6). С. 26–30.
12. Малкина-Пых И. Г. Психология поведения жертвы. Москва : Изд-во «Эксмо», 2006. 1008 с. : ил. (Справочник практического психолога).
13. Одинцова М. А. Психологические особенности виктимной личности. *Вопросы психологии*. 2012. № 3. С. 59–68.
14. Пономарьев С. Ю., Федорович І. Ю. Запобігання та протидія дискримінації в Україні : посібник для працівників органів державної влади та місцевого самоврядування. Київ : Міжнародна організація з міграції, Представництво в Україні, 2014. 74 с.
15. Посібник з європейського антидискримінаційного права. 2011. 196 с. (Рада Європи; Агенція з питань основоположних прав). DOI: 10.2811/11978.
16. Практикум по социальной психологии / под ред. И. С. Клециной. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 256 с. (Практикум по психологии).
17. Ривман Д. В. Криминальная виктимология. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 304 с.
18. Туляков В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми) : монографія. Одеса : [б. в.], 2000. 480 с.
19. Христенко В. Е. Психология поведения жертвы : учебное пособие. Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. 416 с.

20. Шевченко Л. О. Психологічні характеристики віктимної особистості. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 181–185. URL: http://files.visnikkau.org/200001350-be6f7bf698/Visnyk5_23.pdf (дата звернення 10.02.2021).

21. Шиліна А. А., Іванов М. С. Гендерні особливості статусно-рольової та поведінкової віктимності неповнолітніх. *Право і безпека*. 2016. № 4. С. 169–173.

22. Шнайдер Г. Й. Кримінология / пер. с нем. Ю. А. Неподаева. Москва : Изд. группа «Прогресс» ; Универс, 1994. 504 с.

Додаток А (до теми 7)
Фотографії примусової дитячої праці¹

¹ Детский труд в Индии: около 70 тыс. детей работают в шахтах в качестве рабов. URL : https://joinfo.ua/news/view/712093_Detskiy-trud-v-Indii-okolo-70-tis-detey-rabotayut.html; Apple, Samsung и Sony тайно поощряют детский труд на шахтах в Конго. URL: <http://kolokolrussia.ru/sovetuem-pochitat/apple-samsung-i-sony-tayno-pooschryaut-detskiy-trud-na-shahtah-v-kongo>.

Додаток Б (до теми 8)

Відповіді до додаткового завдання

Е	<p>— походить від давньогрецького ἐντροπία — поворот, перетворення – фундаментальний науковий термін, що описує міру хаосу і неупорядкованості системи. Словами своєї героїні у фільмі «Whatever Works» Вуді Ален визначає ентропію як причину того, чому важко повернути назад вичавлену з тюбику зубну пасту.</p> <p>З одного боку, неупорядкованість природня для життєдіяльності будь-якого живого організму чи системи. Але віктимізувальний вплив на особистість впливає на перерозподіл ентропії навколо людини. Якщо людина не спроможна самостійно пристосуватися до змінених умов, їй може знадобитися допомога психолога у переживанні віктимізувальної ситуації</p>
Н	
Т	
Р	
О	
П	
І	
Я	

Електронне навчальне видання

Теслик Наталія Миколаївна

Віктимологія

Навчальний посібник

Редактор Н. М. Мажуга
Комп'ютерне верстання Н. М. Теслик

Формат 60×84/8. Ум. друк. арк. 8,37. Обл.-вид. арк. 8,16.

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.